

אבא של סוּוּטְלָאנָה / נתן אלתרמן

1

הזעזועים, שטלטלו את העולם הקומוניסטי בעשור האחרון, הקהו את חוד המחץ הפוליטי שבמעשה בריחתה של סוּוּטְלָאנָה. מאורע זה אף שמצד ההברקה השטנית של הגורל הוא שיא של ליטוש וחרירות, נמצא מוסח כמאליו אל השוליים המדיניים, מקום שיסודו הפיקאנטי נעשה רב מיסודו המרעיש, מקום שהסקרנות רבה מן ההלם.

גם שעה שהעולם שומע כיצד בתו של סטאלין מצהירה, בבואה לארצות הברית, כי אין היא יכולה לחיות בארץ שאין בה אלוהים, נופלים הדברים על קרקע שכבר הוכשרה להפתעות. אמנם רוח הדתיות הסאלונית של משכילי זמננו, זו שבאה במקום הקומוניזם הסאלוני לשעבר, ערה להצהרות מסוג זה, אך גם המבקשים ללמוד מכך על "כשלון האתיאיזם בברית המועצות" יודעים, כי הן אם כשלון זה יש בו ממש והן אם אין בו ממש, אין מופת זה קובע יותר ממופתים וגילויים אחרים שנודעו בשאלה זו, אם לחיוב ואם לשלילה.

לא. מרכז-הכובד של המאורע אינו בשטח זה. אמנם ייתכן כי בתו של סטאלין תיכנס באחד הימים אל בית-תפילה פראבוסלאבי ריק-למחצה בניו-יורק, או בעיר אחרת, וייתכן כי יתפרסמו אף צילומים של בית האל הקומוניסטי, שעה שהיא כורעת אל מול צלמו של הצלוב, אך גם קונפרונטאציה זו עיקרה יהיה לא מופת של "תבוסת האתיאיזם הסובייטי" אלא משהו שונה מזה בתכלית. אותה שעה ישקיף האיש מנצרת לא אל סמל האתיאיזם המובס הכורע לפניו, אלא אל סמל מפתה של כנסיה קנאית יריבה, האדירה ואולי האחרונה בכנסיות הדתיות שהיו מעולם, אשר אלוהות שלה מוטלת בעפר זה שנים, וסוּוּטְלָאנָה אינה אלא אחד הרסיסים העפים עדיין בעולם אחרי אותה מפולת.

2

הדיבור על הקומוניזם על כנסיה דתית הוא דיבור שגור, אך מרגע שאנו מדברים בשנות החשכה של האמונה הסטאלינית, אין השיגרה צריכה להעלים מעינינו את חד-פעמיותו של חזיון זה ואת העובדה כי חילוניותו המוצהרת לא סתרה את יסודו הדתי העל-טבעי והיתה חלק לא-נפרד

ממסתרין שלו. האתיאיזם לא קבע בדת הקומוניסטית של ימי סטאלין אלא בשינוי מהותי אחד: הוא נטל ממנה רק את "בנין-העל", את המרחב הרוחני אשר בו התגלגלו, בתוך שאר דתות שידע העולם בתולדותיו, השאלות הנצחיות של הספק והכפירה. זו היתה דת מבוצרת ואטומה, אשר עיקרי אמונה ועיקרי הלכות וניסוחים של ראשוני הוגיה, שהמציאות היה להם חומר ולבנים וההגיון היה כלי-מלאכתם, נהפכו בה להשבעות ולחשי כישוף המשיבים על כל בעיה וקמים במקום מציאותו וחמרו של עולם. בברית-המועצות קוראים כיום להתנוונות מחשבתית זו בשם מארכסיזם וולגארי, ורואים בה פרי שלטונם של "דוגמאטיקנים", אך מבעד להסברים אלה נשקפת תקופה שאין נראה ממנה בדברי ימי הרוח האנושית.

כיום אתה מוצא מפעם לפעם בכתבי-עת סובייטים את סימני הצמרמורת העוברת בגוש הקומוניסטי לזכרה של אותה תקופה שבה היו ויכוחי האקאדמיה למדעים של ברית-המועצות נחתכים על-פי ציטוטים מנאומי סטאלין, תקופה שבה היו תורות של פסיקה או של גנטיקה יורדות שאולה יחד עם חסידיהן, בתוקף נוסחא של מכתבי לנין או מארכס, תקופה שבה היו ועידות-סופרים נראות, מתוך חשכת הטרור, כקרקס מאולף או כעדת כלבי-ציד, העטים על הקרבן שנקבע מגבוה. לא לשם גינוי ואישום נאמרים כאן דברים אלה, אלא לשם המחשתו של מחץ השלטון העריץ אשר אפילו ספרות רוסיה, זה הכוח הרוחני האדיר שהעולם לא ידע עז ונאצל יותר ממנו, הודברה תחתיו, כשם שהודברו תחתיו כוחות הרצון וההגיון של החברה כולה, של מיליונות בני-אדם משתתפי המסטינגים והתהלוכות, אשר אולפו להגיב בדרך של רפלקס-מותנה על כל דיבור שיצא מפי הגבורה.

אותה אלוהות שאין עליה ערעור, אותו איש נמוך-קומה וקטן-עיניים, ששכן בקרמלין- "הקורס הקצר" של המפלגה יצר למענו מיתולוגיה תמציתית של מלחמתו בכוחות-השטן ושל עלילות נפתוליו בהיותו רועץ ראשי לויטן ונחש-בריה – תפקידים שלשם נבחרו הגדולים והנערצים שבין חבריו מימי ראשית המהפכה, ומיתולוגיה זו נשתה סמל האמת והמציאות, אף כי לא נבדלה ביסודה מאגדות האלים של בבל ושל צור במלחמותיהם בשדי-שאול. קשרי משפחה וחיי יומיום שלו היו מוצנעים וחבויים יותר מאשר בכל דתות ואלים שמקדם ודומה כי הימנעות פוריטאנית זו של המאמינים מהתענינות בפרטים אלה היתה לא רק תוצאה של שיטת ממשל, אלא גם התנזרות רליגיוזית מהגשמה והמחשה, ומבחינה זו היתה דת צרופה של יש עליון שלא ישיגוהו משיגי הגוף.

ואף-על-פי-כן, מי שמבקש למצוא גילוייה של אותה אמונה כשהם צרופים באמת מכל תערובת צריך לבקשם לא בתוך גבולותיה של ברית-המועצות גופה, או בתוך הגוש המזרחי, אלא

מחוץ לגבולות שלטונו המוחשי של הקרמלין, שכן שם, בתוך תחומי שלטונה של הכנסיה, היו הדברים מעורבים יותר מדי בסיגי דמים ויסורים. הטרור ההמוני שהחזיק עשרים מיליון נפש במחנות-עבדים, והילך פחדי-סיוט על הכל, לא יכול היה שלא להתערב לא רק בתרועות ההמונים אלא אף בלהט הדבקות של האידיאליסטים, מוסרי נפשם על השקר באמת ובתמים, שהוסיפו להאמין באלוהות גם בהיותם מרמס למגפיה. בתנאים כאלה אין האמונה יכולה להשמר זכה כבדולח, ומי שרוצה לראותה טהורה וצחה וצרופה בתכלית היה צריך משום כך לבקשה, כאמור, במקומות שמחוץ לגבולות השלטון המוחשי של הסטאליניזם, במקום שהיא היתה לא פרי עריצות ומרמה כפויה, אלא פרי בחירה חופשית של בני-אדם הוגים ושוחרי-טוב ומתקדמים. כך בכל ארצות שמחוץ לגוש המזרחי וכך גם אצלנו, הן בשנות משפטי מוסקבה והן לאחר מכן, בסוף שנות הארבעים וראשית החמישים, ועד מותו של סטאלין ולאחריו, שנים שבהן הגיע פולחן זה לשיאי אמונה על-טבעית צרופה שהעולם לא ידע כמוה.

4

לא, האלוהות שבקרמלין לא חסה על מאמינים אלה שמחוץ לתחום שלטונה ולא עשתה את חייהם קלים. הם ראו כיצד אבות המהפכה, מאורות עולם המחר, ניצודים אחד אחד ככלבים שוטים זוממי בגידה ורצח. הם ראו כיצד כל חברי הפוליטביורו של לנין, כולם פרט לסטאלין ולטרוצקי הגולה, מוקעים כאנשי העולם התחתון ונכלאים ונורים. הם ראו כיצד החוק והמשפט, יסוד לכל חברה אנושית, נהפכים לקאריקטורה שותת דם, ראו והוסיפו לקרוא לעבדות חופש ולפורענות אושר, וכל המערער על כך ומסרה לראות בכל אלה את תקוות האנושות נחשב ריאקציונר ומורד-אור. אחד מעיקריה של אמונה זו היה חזון אחרית-הימים העתיד להתגשם ככורח, כגזר היסטורי שאין שום כוחות שבעולם עתידים לעמוד בפניו. אפסיומה מארכסיסטית זו נועדה לבוא במקום החזיונות המשיחיים של הדתות, שהיו אופיום חזק מכל שיקויים קודמים. יאגודה שעזר לסטאלין להכין את משפטי 1936 היה בשביל המאמינים-בחוץ התגלמות הצדק הסוציאליסטי עד שהוא ניצוד ככלב מצורע על ידי יז'וב. יז'וב היה התגלמות הצדק הסוציאליסטי עד שהוקע כערפד על ידי כריה ואילו כריה גם הוא היה נושא גאולת-אנוש עד סופו הידוע. אמונה זו לא ביקשה ראיות והוכחות, שכן מבלי משים היתה מיוסדת על ההנחה כי בעולם-המחר הצדק מנצח תמיד והחזק הרומס הוא הצודק מעצם טיבו. כך כל השנים וכך אף בשיאי הקומדיה הנוראה של משפט פראג וסביביו וספיחיו. כך הגיעה אמונה זו לאיסטאדיה אשר בה נכנעו לה כל כוחות רצון והגיון ובינה, ורק כח אחד היה יכול מעתה לערער אותה, רק אותו כוח עצמו אשר המאמינים סגדו לו.

5

הוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות יכלה להיות אחרת משהיתה. מותו של סטאלין לא היה חייב בשום פנים להיות סופו ומפלתו של פולחן, אלא יכול היה אף להאדירו. יתר על כן, מה שמתחולל כיום המדינות הגוש המזרחי נותן ודאי מקום לרבים, מבין תומכי הקו האחר בשעתו, לטעון כיום כי הצדק היה איתם. ועל-על-פי-כן נשא כרושצ'וב את נאום הידוע ואף שיש מבקשים למעשהו זה הסבר במניעים שעיקרם לא האמת-לשמה, הרי בזכותו נעשתה אותה ועידה לאחד המאורעות המשחררים הגדולים בדברי-הימים ומה שהאנושות חייבת לכרושצ'וב אינו נופל ממה שהיא חבה לגדולי הרפורמטורים ומנפצי-האלילים אשר מעולם.

6

אכן, תגובתם של המאמינים החפשים, אלה שמעבר מזה מסך-הברזל, על מפלת האלוהות הסטאלינית, העידה כי גם בפנותם עורף לאליל המנופץ נותרו במ הרפלקסים שהוא נטע בתוכם. גם הפעם לא ביקשו ראייה ולא שאלו את הגיונם ובינתם, אלא קיבלו את הדברים כדרך שקיבלו קודם את היפוכם, על שום שבאו מן האולימפוס המוסקבאי. דומה כי רק במפלגות-השמאל של איטליה נשאלו כמה משאלות-היסוד הראויות למאורע אין-שני זה, ואילו השאר הסתפקו, כלפי חוץ לפחות, בניסוח של "עיוות הנורמות הסוציאליסטיות" ואשמתה של "כנופיית פְּרִיה" ואף-על-פי-כן, בימים שבהם נופצו פסלי סטאלין בבירות הגוש המזרחי התנפץ משהו יסודי גם בקרב המאמינים החפשים פנימה. לא רק "התנועה" הקומוניסטית העולמית איבדה מאז את "המרכז הרעיוני", אלא התהיה והתעיה נשתררו גם בלבבות. האמונה שאיבדה את הכח המאגי שלה נעשתה פתוחה לספקות ולסתירות שצרו על שעריה בצורים במשך עשרות בשנים ועכשיו התפרצו אל תוכה.

7

כיום, לאחר שגוויתו של סטאלין הוצאה מן המאוזוליאום באישון-לילה ולאחר ששמו נמחק מן המשקוף, צופות שוב פני השעווה של לנין, לבדו, אל מול שורות הקהל המחריש, הנע מנגד. קודק-הקדשים שוקט כקדם ושום תג לא זע בו, רק דבר אחד פעוט נשתנה: העולם מסביבו הוא אחר משהיה. הולך וקרוב יובל החמישים של המהפכה הרוסית הגדולה, זו שהיתה הכביר והמיוסר בזינוקים שזינקה האנושות אל אחרית הימים, זינוק ששקע בטיט יוון של עבדות נוראה, ועכשיו, לאחר שסר הטיט, מהו שנשאר? כן, ברית המועצות היא מעצמה אדירה, ובמידה רבה שהיא מעצמה סוציאליסטית, אך המהפכה הצרפתית, על כל מוראותיה, הניחה אחריה עקרונות

שנעשו יסוד מוסד לחיי החברה האנושית, ואילו כאן, לאחר חמישים שנה של מהפכה, רק מתחיל האדם הסובייטי לשוב ולמצוא דרך אל ראשוני מושגים של הבדל בין דמיון ומציאות, בין חוק לשרירות, בין אמת לשקר, בין כישוף לבין פקחון. פני השעווה של לנין דוממות. מה היה אומר גאון ה"פראקטיקה המהפכנית" למראה מה שחוללו גדולי "המהפכנים המקצועיים" במהפכה גדולה ואדירה זו? ייתכן כי העולם עומד עכשיו בראשית של עידן חדש אשר בו תיראינה הרבולוציות, מבחינת היותם כלי לתיקון האדם והחברה, כפי שאנו רואים כיום את מעשיהם של כירורגים מתקופת-האבן, אשר הדקים שבאזמליהם היו קרדומות הצור והחלמיש. אולי כן ואולי לא כן. על-כל-פנים, עולם זה שאנו עומדים בתוכו כיום, יש בו גם בעיות חדשות למכביר וגם כלים חדשים למכביר, ורק דבר אחד הוא חסר: אמונה חדשה. זו איננה עדיין. אולי מוטב שכך. אולי מוטב שבזמן הזה, בהיות האנושות מחזיקה בידיה כלי-מלאכה וכלי-משחית שלא היו נוראים מהם, ירש הספק את מקום האמונה הנחרצת, שכן באין אמונה איתנה בטיב האושר העליון, ניטל הטעם העיקרי להחריב בשמה את העולם.

8

בתוך עולם זה של זמננו מתעמעמת גם הברקת הגורל שהמציא את בריחת סוּוּטְלָאנָה. מאורע זה נראה כיום לא כצחוקה של ההשגחה העליונה אלא יותר כחיוך רפה של טראגדיה עיפה. גם ההיסטוריה אינה מחשבת לפעמים יפה את רושם מעלליה, ואפקטים שלה מטשטשים זה את זה. דומה שכך חשים כיום גם כמה מגבורי העלילה. ייתכן כי באחד הימים האלה יורד במדרגות של בית-מגורים במוסקבה איש מגושם וקרח, היוצא אולי לטיול של שעת-ערבית ברחוב, ובצאתו מן הבית הוא שואל אגב-אורח את השוער מה חדש. "שום חדשות, ניקיטה סרגייביץ", אומר השוער ורק מוסיף כי מספרים שסוּוּטְלָאנָה ברחה לאמריקה. "איזו סוּוּטְלָאנָה" שואל הדייר, ולאחר רגע, כשהוא מבין במי מדובר, הוא אומר לשוב למעלה ולספר את הדבר לאשתו, אך מיד הוא מחליט כי לא כדאי לשוב ולטפס לשם כך במדרגות. הוא יספר לה אחר-כך, כשיחזור מן בטיול ברחוב.